

Simon P. James,

Environmental Philosophy: An Introduction

Cambridge, Polity Press, 2015., 182.str.

Otkako je krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća postala jedna od propulzivnijih grana etike ili, u ovom slučaju, filozofije, ekološka filozofija imala je pregršt zanimljivih povijesnih pregleda, tematskih razrada i, dakako, uvoda. Nažalost, većina tih uradaka hrvatskom čitateljstvu dostupna je na stranom, najčešće engleskom jeziku. Iako postoje i opširniji, antologijski uvodi u ovu tematiku, konkretnu knjigu, čiji ću pregled pružiti, svježe je i lapidarno napisao profesor filozofije Simon P. James sa Sveučilišta Durham (*Durham University*). Knjiga se sastoji od osam poglavlja s vrlo aktualnim temama i s već notorno poznatim filozofima, njihovim ekološko-etičkim svjetonazorima i argumentima.

Ono čime profesor James započinje je utvrđivanje okvira ekološke filozofije, kako ćemo tu sintagmu prevoditi u ovom pregledu, odnosno detektiranje poteškoća samog pridjeva – ekološka – i definiranje glavnih termina kojima ekološka filozofija inicijalno operira. Tako će jedan od problema ekološke filozofije (engl. *Environmental Philosophy*) biti tematiziranje moralnih dužnosti prema životinjama s naglaskom na individualnim nositeljima moralnih prava, a manje na ekološkom aspektu čiji su sudionici te individue. Kao drugo, nameće se pitanje koliko je moguće da o nečemu što nije čovjek, čovjek raspravlja kao da ima moralnu relevantnost i treće, problem se uvijek javlja kod utvrđivanja onoga što ekološko podrazumijeva, jer ono nije samo priroda, poput voda, šuma, pustinja, životinja itd., već ekološkom ili prirodi, kod ovog autora, pripadaju i neki ljudski artefakti. Prema Jamesu, u kontekstu ekološkog filozofija pogađa u tri bitna aspekta. Ona je *primjenjiva*, odnosno, nakon potrebne teorije neizostavno dolazi praksa, zatim, krećući se od konkretnih problema, ona je i *pragmatična*, tj. okrenuta prema mogućnostima političkog razrješavanja problema, te posljednje, ona je potreba za novim pogledom na nered (engl. *mess*) koji je uzrokovan

predominantno ljudskom djelatnošću, znači, filozofsko promišljanje mora biti osnova za novo shvaćanje odnosa između prirode, čovjeka i okoliša i potrebe za djelovanjem. S najavom kako je posao filozofa koji se bavi ekološkim temama i problemima taj da se upoznaje s područjima koja nisu izrazito filozofska, autor kreće u oslikavanje tema takvog multidisciplinarnog terena.

Prvo poglavlje pod naslovom *Animal Suffering and Why it Matters* autor započinje Malebrancheovim stavom kako su životinje bezumni, neosjećajni mehanizmi. Autor suprotstavlja takvom viđenju dva argumenta: onaj bihevioralni (pas cvili kada se ubode na pribadaču) i onaj fiziološki (prisutnost endogenih supstancija koje ublažavaju bol), koja su uočena i kod ljudskih i kod ne-ljudskih živih organizama. Ako jedini argument direktne dužnosti prema živom biću nije to što ono ima razum, tada moramo odrediti što *to* povezuje sva živa bića prema kojima imamo dužnosti i *to* određujuće mora biti zadovoljavajućeg moralnog standarda. Dolazimo tako do Benthamovog pojma patnje, koji preuzima Peter Singer, a koji je upravo *to* određujuće moralnoj dužnosti. Svatko tko pati ima interes, a ako ima interes, svako sprječavanje njegove realizacije predstavlja i moralno pitanje. Bentham i Singer su, dakle, ujedinjeni u tom da osjećaj patnje, svjesno odnošenje spram nje, predstavlja dokaz svjesnosti nekog bića. No, samim tim što netko po nekoj osnovi prema nekom biću ima moralnu dužnost, ne znači da je ta moralna dužnost od nekog visokog značaja. Neki će autori smatrati da sam osjećaj bola nije isti kao i svjesni odnos prema osjećaju bola, odnosno, aktivna refleksija naspram osjećaja puno je važnija nego puko trpljenje bola. Time dolazimo do argumenta za vegetarijanizam, koji je, smatra Tom Regan, prilično kontekstualno određen, čime ga se može optužiti za kontingentnost. Moglo bi se, prema riječima autora knjige, jednostavno oduprijeti porivu jedenja mesa ili postupati protivno većini koja jede meso, jer, iako se nekada (autor aludira na nacističku Njemačku) protivljenje volji većine plaćalo životom, ne jedenjem mesa ipak ne možemo, kao nekada, žrtvovati baš toliko puno.

U poglavlju *Beyond Animal Liberation* autor se osvrće na pitanje „pluraliteta“ i kontekstualnosti vrijednosti spram ne-ljudskih živih bića i razine moralnih dužnosti koje proizlaze iz tako percipiranih vrijednosti. Jedno je reći da je vrijednost moralne akcije u funkciji njene posljedice na one koji imaju interese, a drugo je reći da ti interesi imaju jednaku vrijednost za sve koji ih posjeduju. Netko može biti neovisan i nepristran prilikom odluke, ali to još uvijek ne znači da je ta osoba dobra osoba. Dajući prednost, na primjer svojoj obitelji, pojedinac ne čini moralnu pogrešku, dapače, tvrdi James, takva odluka predstavlja predispoziciju za moralno uvažavanje svih koji imaju interese, odnosno subjekt se “odgaja” da čini moralno dobro. Upravo takav odnos “pristranosti” kojima dajemo do znanja da smo ljudi s emocijama, suprotstavljen je Singerovoj tezi hladne nepristranosti.

Singer zagovara i proširenje pojma osoba, koji nije više rezerviran za ljude, već može biti atribuiran i nekim životinjama (veliki majmuni, psi, delfini, mačke, svinje itd.). Iako usmrćivanje bića koja nisu osobe znači vrlo malo smanjivanje ukupne sreće, pogotovo ako smrt dođe kao spas od patnje, to i dalje ne znači da je moralno dopustivo ubiti to biće. Ako ga nakon usmrćivanja zamijenimo drugom jedinkom te vrste, tada je dopustivo ubiti prvu jedinku. Pod pretpostavkom da smo svi jednaki jer posjedujemo interese koje može posjedovati osoba, tada je pogrešno ubiti ne-ljudsko živo biće koje ima kvalitete osobe, ali je zato, konzekventno se držeći Singerovog argumenta, opravdano ubiti dijete, budući da ono nema još uvijek razvijene kvalitete osobe. Iako se ovaj argument protiv Singera označava kao intuicionistički i time mu se osporava kredibilitet, još uvijek, tvrdi James, ostaje pitanje nad pojmom interesa kod Singera. Mnoga bića imaju interes i, ovisno o vrsti, svi interesi zadovoljavaju u određenom obimu, ali Singer nam nije ponudio rješenja kako. Imati interes prema životu (nastavku života, življenju), za što je potrebna svijest, potrebno je posjedovati svojstva koja mnoga živa bića ne posjeduju. Znači, pogrešno bi bilo nanositi im *patnju*, jer su bića koja osjećaju i žele izbjeći bol, pa bi se smanjila i ukupna količina bola, no Singer nije, prema Jamesu, nigdje dao do znanja da ih je pogrešno *ubiti*.

Singerov stav jest da je interes o izbjegavanju patnje kvalitativno viši od interesa za pukom zabavom. Bića su tako određena svojim interesima i preferencijama, a nisu – tu autor navodi Toma Regana – vrijedna za sebe, znači, vrijednost u odnosu na nešto, a ne u sebi samima. Svatko tko posjeduje inherentnu vrijednost (Regan prema Kantu) postaje objektom uvažavanja. Pogreška Kanta, prema Reganu, jest u tome što je objekt uvažavanja samo racionalno biće, a Regan će u objekte uvažavanja smjestiti i sve subjekte života, “*subjects-of-lives*”. Svi subjekti života prema Reganu imaju vrijednost u sebi, a ne vrijednost, jer imaju ispuniti neki svoj interes, odnosno, heteronomnu vrijednost. Problem s kojim se suočava ovakvo gledište jest sukob prava mnogih naspram nekolicine, odnosno, tko u kontekstu Reganove teorije ima prednost. Drugi problem je situacija kada bi se prevenirala pogubna šteta za nekolicinu, dok većina mora trpjeti blagu štetu. Tada Regan uvodi novo pravilo “*worse-off-principle*” koje će, ako se uvjeti za to ispune, diskvalificirati nečija prava ako netko drugi ili nekima drugima prava jesu značajnije ugrožena.

Da bi neko biće imalo dignitet, za Marthu Nussbaum važno je da ima blaženstvo (engl. *flourishing*). Blaženstvo znači minimum prirodnih faktora koji trebaju biti zadovoljeni da bi biće imalo život vrijedan življenja specifičnog za svoju vrstu. Zadovoljenje takvog za vrstu specifičnog minimuma bio bi na *pravdi* (engl. *justice*) reguliran odnos. James ovdje koristi misaoni eksperiment kojim iznosi kontraargument. Naime, ako se uzgoji vrsta koju on naziva “*pyg*” i kojoj odgovara život u zatočeništvu i oskudnom prostoru u kojemu ga se iskorištava, to bi značilo manju količinu patnje svinjama kojima takvi uvjeti ne odgovaraju. S jedne strane to znači smanjenje patnje životinjama kojima

uvjeti u zatočeništvu ne odgovaraju, a s druge strane proizvodnja vrste kojoj ti uvjeti odgovaraju podrazumijevala bi, prema svjetonazoru Marthe Nussbaum, aretaičkoj etici – podlo i bešćutno ponašanje čovjeka. Problem, dakle, ostaje otvoren jer se pitanje moralnog postupanja okreće prema onome tko stvara tu vrstu i koliko je stvaranje te vrste moralno prihvatljivo.

Osim na domaće životinje, Clare Palmer moralni obzir prenosi i na divlje životinje. Dužnosti ili, točnije, obveze prema životinjama Palmer dijeli na negativne (ne uzrokovati patnju) i pozitivne (osigurati njegu i pomoć). Dok i pozitivne i negativne obveze zahvaćaju domaće životinje, divlje životinje zahvaćaju samo negativne. Ako patnju divljim životinjama izaziva ljudska djelatnost, tada je moguće postupiti po pravilu pozitivnih obveza, ali u načelu se pozitivne obveze ne dotiču divljih životinja.

Tema poglavlja pod nazivom *Biocentrism and Ecocentrism* govori o tome koja bića imaju moralni status ili prema kojim bićima imamo moralnu dužnost. Da bi netko posjedovao interes ne mora biti svjestan, kaže James. Neka bića imaju dobro za sebe i dobro u sebi i to ih čini moralno kvalificiranima. To što su živa bića i što se razvijaju daje im “pravo” da budu moralno uvažavani. Otprilike je to argument biocentrizma kojemu se suprotstavlja pozicija pod nazivom ekocentrizam. Kao prvo, mnoštvo živih organizama prema kojima trebamo pokazati moralni obzir jednostavno predstavlja prezahtjevno polazište kojim, rekao bi J. Baird Callicott, dosežemo ”moralno preopterećenje” (engl. *Moral overload*). Kao drugo, ako bismo i uspjeli doseći razinu na kojoj bismo mogli povezati sva živa bića s moralnom odgovornošću, opet ne bismo odagnali činjenicu da svakim trenutkom nekome činimo loše. James nadalje razlikuje Singerovu postavku interesa ili osjećaja bola i nanošenja štete ili ozljede nekome. Pita se zašto, ako netko ima mogućnost napredovanja ili okorištavanje (engl. *benefit*), mora biti predmetom našeg moralnog obzira; zašto nekome tko na ovaj ili onaj način napreduje imamo moralnu obvezu taj napredak i osigurati. Odgovor se može potražiti, piše James, u shvaćanju pojma *rascvjetavanje, cvjetanje* (engl. *flourish*) ili u pojmu identifikacije s prirodom, kako su to koncipirali pripadnici dubinske ekologije. Tu autor prelazi na ekocentričku ideju moralnog vrednovanja prirode koja, preko misli Alda Leopolda izraženih u njegovom poznatom djelu *A Sand County Almanac*, dolazi do epigona J. Bairda Callicotta. Leopold osnovu vrednovanja prirode vidi u biotičkoj zajednici kao nositeljici moralne vrijednosti. Individualne vrijednosti su od drugotnog značaja, odnosno, vrijede onoliko koliko pridonose biotičkoj zajednici, prema Callicottu, pritom ne izuzimajući ni čovjeka. Problem ovakvog stava, izuzmemo li optužbu za ekološki fašizam, jest na čemu utemeljiti moralni obzir prema ekološkim cjelinama; koji su to ekosustavi koje trebamo respektirati, a koji su jasno razgraničeni od nekih drugih ekosustava, jer takvih je mnogo na određenom prirodnom prostoru. Pored toga, kako shvatiti neku ekocelinu kao nešto što u samom sebi promiče vlastito dobro i treba ga se respektirati, kada ono nije živi organizam,

tumačeno u doslovnom smislu. Nadalje, autor će se dotaći vrste i moralnog odnosa prema njoj, pitajući se može li nešto tako apstraktno kao što je vrsta imati moralnu vrijednost ili se moralno uvažavati. Da bi se odgovorilo na to pitanje James predlaže da osim konceptata *moralni status* (engl. *moral standing*) i *moralni značaj* (engl. *moral significance*) moramo obratiti i pažnju na koncepte *vrijednosti* (engl. *value*) i *vrline* (engl. *virtue*).

Questions of Value poglavlje je koje govori o tome što su i na čemu se temelje vrijednosti kada je riječ o ekološkoj etici. Autor smatra da trebamo razdvajati vrijednosti (engl. *values*) od moralnog statusa (engl. *moral standings*), jer smatra da nešto što ima moralni status može imati jako nisku vrijednost i obrnuto. Moralni status imaju entiteti koji nose neko dobro u sebi i prema kojemu, u tom smislu, imamo određene dužnosti, dok s druge strane određeni entiteti imaju vrijednost utoliko što ih se koristi za određene ciljeve, odnosno, imaju instrumentalnu vrijednost. Tu i nastaje problematika subjektivne i objektivne vrijednosti koja se, kao prvo, kreće od subjektivnog benefita koje imamo od ekosustava i kao drugo, postoji problem s vrijednostima koje su izrazito ljudske, znači, na ekosustave se gleda kao na vrijednost u odnosu na čovjeka, a ne na vrijednost za sebe. Treće je pitanje procjene ili određivanja cijene nečega što pripada ekosustavu, a nije unutar nekog tržišta koje ga vrednuje, dok je četvrto pitanje kulturne i egzistencijalne povezanosti, odnosno pitanje je li ekosustav samo područje koje nudi servis ili nešto subjektivno i individualno konstitutivnije. Zbog toga se autor pita i nastoji odgovoriti na pitanje imaju li ekosustavi i priroda naspram čovjeka subjektivnu ili objektivnu važnost ili je njihova vrijednost neovisna o bilo kakvom vrednovatelju.

U poglavlju *How Should One Live?* tema je etika vrline, koja je opet vezana za pitanje ekološke etike. Aristotelovo polazište je da netko tko posjeduje vrline poput ponosa, hrabrosti i umjerenosti ima mogućnost za krepistan život ili *eudaimoniu*, dok u drugim kulturnim kontekstima poniznost operira kao temeljni aretaički pojam. Neki autori koji prihvaćaju postavke etike vrline, odnosno, karakternih vrlina, pokušavaju ih i primijeniti na pitanja ekološke etike. Tako će osoba s valjanim karakternim osobinama imati dispoziciju za razmišljanje, osjećaje i djelovanje naspram nekih ekološki problema koji se javljaju, a autor naglašava nesebičnost (engl. *selfless*) i suosjećanja (engl. *compassion*), kao derivate budističkog pojma *dukkha*, budući da se sama filozofija budizma oslanjala na ideju sličnu Singeru i Benthamu kako sva živa bića osjećaju patnju i zbog toga ih treba uvažavati i suosjećati s njima. Nadalje, autor ističe vrlinu poniznosti (engl. *humility*) čovjeka prema prirodi, odnosno, biološkim okolnostima koje su pridonijele razvoju čovjeka i putem evolucijskih procesa učinile ga ovisnim o drugima oblicima života i uvjetima na zemlji. Pozornost (engl. *attention*) prema prirodnim entitetima, ne kao kategoriziranim predmetima (npr. svjesno biće, živo biće) već kao pojedinačnim živim bićima, predstavljat će za autora pokušaj

pronalaženja onih tumačenja prirode i njenih entiteta u kojima se mogu pronaći naznake relativnih vrijednosti naspram ljudskih vrлина, drugim riječima, pozornost je svojevrsna otvorenost za prihvaćanje vrijednosti drugog i drugačijeg.

O tome kako se okoliš doživljava kroz estetske kategorije autor piše u šestom poglavlju koje nosi naziv *The Aesthetics of Nature*. Koristeći se uvidima modernih autora, James nas vodi od opovrgavanja kantijanskog razmišljanja o bezinteresnom svidanju kao suviše pasivnom i neangažiranom razmišljanju, do onih koji smatraju da nije dovoljno samo bezinteresno uživanje u prirodi, već je potrebno i nešto znati o njoj. Kritičari Kantova razmišljanja, konkretno, Arnold Berleant, vide doživljavanje prirode kao neprestanu uključenost u nju i smatraju da se ne može hermetizirati subjekt doživljavanja od njegova objekta. Što se tiče onih koji estetiku temelje na kognitivističkom shvaćanju prirode, autor će istaknuti Allena Carlsona, kojem je znanje iz geologije i biologije neophodno da bi se moglo estetski suditi o ljepoti prirode. Ostaje ipak vidjeti nije li estetsko doživljavanje prirode prikriveni antropocentrizam, kako bi to tvrdila Keekok Lee, temeljen isključivo na instrumentalističkom shvaćanju estetskog doživljaja.

U sedmom poglavlju *Nature, Wild and Restored* autor kreće od dviju pozicija shvaćanja prirode, one da je sve što postoji, pa i čovjek, proizvod prirodnih fizikalnih procesa i onog da je priroda konstrukt čovjekove svijesti oblikovane kulturnim faktorima. Prvo shvaćanje suočava s logičkom konsekvencom svojih premisa, a ta je kako su ljudi ništa drugo nego složeni materijalni oblici. Ako se s tom konkluzijom ne možemo složiti, u raspravu moramo uvesti blagi dualizam, onaj kod kojega postoji čvrsta povezanost između duha i materije, kako je to učinio Spinoza. Dualizam za sobom povlači i pitanje antropocentrizma, ali James pokazuje kako antropocentrizam ne mora nužno biti temeljen u dualizmu. Drugo shvaćanje prirodu uzima kao isključivo ljudski konstrukt čiju suštinsku pozadinu, pozadinu koja bi nam rekla kakva je priroda u sebi i za sebe, nismo u stanju proniknuti. U tom kontekstu autor tumači važne teme ekološke filozofije – divljinu i divlju prirodu. Divljina (engl. *Wilderness*) ono je što čovjek može ili podvrci svojim kulturnim obrascima te oblikovati na način podčinjavanja prirode ili koegzistirati s “divljom” prirodom (engl. *Wildness*) kao onom koja ne pripada nikome i čiju intaktnost treba poštovati. Pitanja koja se nameću jesu ima li preoblikovana priroda vrijednost ako je izgubila svoju “divlju” suštinu čovjekovim utjecajem i postoji li uopće neantropogenizirana priroda, priroda na koju čovjek nije barem malo utjecao.

Posljednje poglavlje naslovljeno *Climate Change* autor posvećuje argumentaciji za i protiv moralnog inauguriranja teme klimatskih promjena. Ako se opredijelimo za to da se klimatske promjene tiču i moralnih pitanja, tada pažnju moramo usmjeriti na posljedice takvih promjena na zemlji. Uz pitanje velike smrtnosti do pitanja

pravednosti i odgovornosti, tema klimatskih promjena postaje vrlo živa i aktualna među filozofima morala. Autor opisuje načine borbe protiv klimatskih promjena korištenjem geoinženjerskih metoda, nuklearne fisije, obnovljivih izvora energije; potežu se pitanja smanjenja potrošnje, jačanja socijalnih programa u zemljama slabe razvijenosti te preuzimanja odgovornosti onih država koje najviše zagađuju, kao glavni načini kako se nositi s pitanjima negativnih posljedica klimatskih promjena. Pitanje koje se želi naglasiti u ovom poglavlju jest koje su promjene potrebne, i od strane pojedinca i od strane populacije, da bi se pitanjima budućih generacija i budućnosti uvjeta života na Zemlji pristupilo na odgovoran i aktivan način.

Knjiga Simona P. Jamesa opravdava svoj uvodničarski ton u tematiku filozofijskog pristupa ekološkim problemima. Poglavlja su pomno birana i obuhvaćaju većinu problema s kojima se civilizacija suočava. Iako je literatura koja tematizira ovo područje interesa filozofije nepregledna, autor se potrudio ograničiti na važnije autore i suvremenije izvore. S prilično razvidne “eko-filozofske” pozicije autor ipak nastoji nepristrano pristupiti svakom od poglavlja knjige nudeći i eksplicirajući argumente za i protiv, oponirajući, kroz povijest kristaliziranim, stavovima iz filozofske ekologije.

Saša Marinović